

H ET AARDIGE MONSTER

EUROPA EN DE LITERATUUR

Gepubliceerd in *Ons Erfdeel* 2011/4.

Zie www.onserfdeel.be of www.onserfdeel.nl.

De Europese Unie heeft al lang de kwalijke faam een ondemocratische politieke constructie te zijn, een economische reus zonder culturele identiteit, een kille vesting waarin weinig burgers, op een groep goedbetaalde eurocraten na, een warm onderdak vinden. Het essay dat de Duitse auteur en filosoof Hans Magnus Enzensberger recentelijk publiceerde, *Sanftes Monster Brüssel oder Die Entmündigung Europas* (2011), sluit aan bij het klaagkoor over Europa. Zo standvastig als dit soort verwijten aan de Europese Unie klinken, zo hardnekkig zijn ook de pogingen om voor Europa wat emotionele warmte op te wekken via de cultuur, de kunsten en de letteren.

Hoe de cultuur en literatuur een emotioneel zwak Europa kunnen bijstaan, daarover lopen de meningen uiteen. De Europese Unie moet vooral niet trachten te bepalen wat Europese cultuur is, zo stelde *Vrij Nederland*-columnist Stephan Sanders in een debat over de culturele ambitie van Europa. Het is alleen de taak van deze supranationale staat om de voorwaarden te scheppen waarbinnen cultuur kan gedijen. Anderen menen dat cultuur en dus ook de Europese cultuur – hoe vaag deze ook moge zijn – wel degelijk kunnen profiteren van een actiever beleid, zoals je kunt afleiden uit de vele prijzen voor Europese literatuur. Daaronder hebben de ene tot doel nieuwe talenten te ontdekken en de verspreiding van hun boeken in de andere landen van Europa te bevorderen, als blijk van waardering voor de culturele diversiteit in Europa; andere beogen eerder een erkend talent in het licht te stellen en over de nationale grenzen bekend te maken.

Er zijn om de haverklap initiatieven die de Europese culturele eenheid een duwtje in de rug willen geven, al dan niet expliciet bedoeld als compensatie voor het “failliet

LUT MISSINNE

werd geboren in Veurne in 1960. Studeerde Germaanse filologie aan de K.U. Leuven.

Is hoogleraar moderne Nederlandse literatuur aan de Westfälische Wilhelms-Universität Münster. Publiceerde onder meer *Kunst en leven, een wankel evenwicht. Prozaopvattingen tijdens het interbellum in Vlaanderen* (1994), *De 100 beste gedichten van 2005* (2006) en *Gerard Walschap, regionalist of Europeeër? (1922-1940)* (met Hans Vandevorde, verschenen in 2007).

Adres: Duifhuisstraat 57, B-9000 Gent

---

van Europa bij de burger”. Zo werden in 2000 meer dan honderd Europese schrijvers op een literatuurexprestrein door Europa gestuurd, in het geloof dat kunst en cultuur even essentieel zijn voor de Europese eenmaking als politiek en economie. Deze reis was bedoeld als een ode aan de eenmaking van Europa, die het mogelijk maakt om net als voor de Eerste Wereldoorlog van Lissabon per trein naar Sint-Petersburg te reizen. De schrijvers moesten met hun lezingen en debatten in hoofdsteden en uithoeken van Europa de grenzen tussen culturen en talen slechten. Iets gelijkaardigs hadden ook de organisatoren van de literaire boottochten *Grenzen im Fluss* in 2004 voor ogen. Zij zetten vertalers, journalisten en scholieren op een literaire boot, die twee rivieren door Europa afvoer, de Oder en de Rijn. Ook hier moest een uitvoerig programma van lezingen over hedendaagse literatuur, tentoonstellingen en concerten ertoe bijdragen dat het Europees-zijn, het gezamenlijke en het verschillende, aan den lijve kon worden ondervonden. Of men kan het met interviews proberen, zoals Margot Dijkgraaf, die twintig schrijvers uit alle delen van Europa een aantal vragen voorlegde over de aard, de rol en de geschiedenis van de literatuur in Europa. Deze werden gebundeld in *Gesprekken met Europese schrijvers* in 2006. David Van Reybrouck en Désanne van Brederode vertegenwoordigen in deze uitgave het Nederlandstalige gebied. Ook de Brusselse cultuurhuizen laten zich hier niet onbetuigd. deBuren organiseert onder de noemer *Thinking Europe* allerhande activiteiten die een link met Europa hebben. Onlangs nog, in maart 2011, konden honderd schrijvers uit de vier windstreken van Europa in het Passa Porta-programma *On the Move* een brief schrijven aan hun continent: “Ze hebben het over Fort Europa, het land van melk en honing, een onmogelijk

lappendeken, een rijke verscheidenheid, een reus op lemen voeten, een utopia”, aldus de aankondigingstekst.

Wat al deze pogingen met elkaar gemeen hebben, is de overtuiging dat men met literaire auteurs een laboratoriumsituatie kan creëren waarin een vorm van Europese toenadering kan worden uitprobeerde. Men vertrouwt deze opdracht toe aan degenen die het allerbeste met taal en communicatie zouden moeten kunnen omgaan: aan schrijvers. De vragen die in dergelijke projecten telkens weer opduiken, zijn herkenbaar: bestaat er wel zoiets als een “Europese literatuur”? Bestaat er dan ook zoiets als een “nationale literatuur” en hoe verhouden die twee zich tot elkaar? Of is literatuur gewoon het resultaat van vrije, grensoverschrijdende kruisbestuiving? Verschilt de rol van een schrijver in de verschillende uithoeken van Europa?, enz.

Schrijvers zijn over het algemeen welwillend om aan dit soort projecten mee te werken – een betaalde reis door Europa is ook niet te versmaden – al twijfelen ze vaak aan het nut ervan, net zozeer als aan de mogelijkheid om over “Europa en literatuur” iets specifiek te zeggen. Of je literatuur nu in een Europese of in een andere context bekijkt, ze heeft een universele waarde, zoals de in Parijs geboren Britse auteur Adam Thorpe het formuleert: literatuur maakt het mogelijk om de wereld vanuit een compleet ander standpunt te zien, een andere gedaante aan te nemen en daardoor ons inlevingsvermogen te verhogen en misschien ook wel onze tolerantie. Literatuur zou per definitie bijdragen tot een beter onderling begrip, juist doordat ze de verschillen in kaart brengt – ook, en misschien wel juist, in een uitdijend, verbrokkeld Europa dat worstelt met de acceptatie van zijn handvest.

Serge van Duijnhoven, die in 2000 een van de auteurs was op de literatuurexpres, noteerde wat die auteurs bij hun aankomst in Bordeaux te horen kregen: “Het Europa waarin wij leven, kan en mag niet slechts een Europa van de zaken zijn’, oreert de locoburgemeester van Bordeaux, met typisch Frans gevoel voor grootspraak. ‘Het is aan u schrijvers om aan de economische Europese Unie ook een Culturele Unie toe te voegen. U, schrijvers, bent de ideale tussenpersonen hiervoor, intermediairs tussen droom en werkelijkheid. Laat ik de woorden van Montaigne citeren, die schreef: *je peins le passage*. U, beste gasten, bent de voorbijgangers, zonder welke de Europese trein nimmer op zijn bestemming aan kan komen. Net als Goethe draagt u het Europa in uzelf.”

Het is maar de vraag in hoeverre schrijvers principieel tot een dergelijk doel kunnen bijdragen. Functioneert hun kunst niet vooral als ze zich in een oppositie tot de politieke sfeer begeven? En op welke manier kunnen zij de kwestie Europa creatief vorm geven? Het is niet verwonderlijk dat vele romanauteurs die over Europa schrijven, teruggrijpen naar essayistische vormen en beschouwende reisverhalen. In Nederland is Cees Nooteboom wellicht het bekendste voorbeeld; in Vlaanderen heeft Kamiel Vanhole een paar boeken met Europese reisverhalen geschreven.

Nooteboom, die vooral als reisauteur is doorgebroken en die in de jaren negentig in het Duitse taalgebied dé ster der Nederlandse literatuur werd, presenteert zichzelf graag als Europese schrijver. Ook in de kritiek wordt hij als “de goede Europeaan” gezien. De uitgeverijen gaan in die beeldvorming mee. In 1993 bundelde Atlas een aantal redevoeringen van Nooteboom onder de titel *De ontvoering van Europa* en een paar jaar later verschenen *De filosoof zonder ogen. Europese reizen* (1997) en *Nootebooms hotel* (2002). Ook in Duitsland wordt hij als een typisch grote Europese auteur beschouwd en bundelt zijn uitgeverij Suhrkamp de verhalen in combinaties als *Eine Karte so groß wie der Kontinent. Reisen in Europa* (2008), het eerste deel van een reeks reizen door diverse continenten.

NEDERLANDSE EENVORMIGHEID EN EUROPESE VEELVORMIGHEID

Het “Europese karakter” van Nootebooms werk ligt voornamelijk in het feit dat de auteur een reiziger is en reisverhalen een aanzienlijk bestanddeel van zijn oeuvre vormen. Het Europees-zijn is hem – zoals hij zelf schrijft in het openingsessay van *De ontvoering van Europa* – in de schoot geworpen: “Hoe wordt men een Europeaan? In de eerste plaats door er een te zijn, en dat kan men bereiken door bijvoorbeeld in Nederland geboren te worden. Het schijnt dat het in Sicilië, Oost-Pruisen, Lapland en Wales ook kan, maar aangezien ik nu eenmaal een Nederlandse Europeaan ben lijkt het mij het beste het daarover te hebben.” Wat natuurlijk nog helpt, is dat de schrijver een huis heeft in Menorca, eentje in Amsterdam en in Berlijn.

Deze volgens criticus Arnold Heumakers “meest internationale schrijver van de hedendaagse Nederlandse literatuur” neemt in zijn beschouwingen over Europa vaak een melancholisch, op het verleden gericht standpunt in. Hij betreurt het teloorgaan van het Latijn als eenheidstaal en hoort tot zijn ergernis in de abdij van Orval in plaats van de kristallen hardheid van het Latijn het “aanstellerige en modieuze Frans” weerklinken.

Centraal in Nootebooms reisverhalen zijn persoonlijke ervaringen. Zijn voorstelling van Europa is zijn eigen biografie. Europeaan wordt men door er een te zijn. Wat de auteur daarmee vermoedelijk wil aangeven, denkt uitgever en criticus Reinjan Mulder, is dat hij alleen Europeaan kan zijn door wat hij zelf heeft meegemaakt. Voor algemene uitspraken of filosofische reflecties over Europese identiteit of over de rol van literatuur in Europa, typische thema’s op het eerder vermelde soort van bijeenkomsten en discussies, voelt Nooteboom weinig. Wanneer hem gevraagd wordt naar zijn invulling van het begrip Europa, reageert hij afwerend. De typering van Europa bij uitstek, “eenheid in diversiteit”, een formulering die opduikt van “Het Charter van de Europese identiteit” tot uitspraken van “typische” Europese auteurs als Claudio Magris, tracht Nooteboom naar zijn eigen leven toe te vertalen: “Want als ik een Europeaan ben, en

Aankomst van de *Literatur Express Europa 2000* in Berlijn, Foto gezett.de.

ik denk dat dat me nu zo langzamerhand, na bijna zestig jaar hard werken, begint te lukken, dan moet dat betekenen dat de Europese veelvormigheid mijn Nederlandse eenvormigheid beïnvloedt en omgekeerd.” Het resultaat is een milde vorm van Europese schizofrenie, waardoor de schrijver zich gesplitst voelt in een zuidelijk en een noordelijk deel of zelfs wordt tot “een van die hybridische, overal onbegrepen wezens die op drie plaatsen tegelijk en tegelijkertijd nergens thuishoren, misschien wel de eerste echte Europeanen, dappere proefkonijnen van het nieuwe continent, die de eenheid én de veelvormigheid in hun eigen bestaan hebben geïncorporeerd”. Typisch is dat de echte Europeanen bij Nooteboom de intellectuelen zijn, de kunstenaars, de reizigers, kortom “wij”: “Wij lezen de *Frankfurter Allgemeine*, *The Guardian*, *Le Monde*, *Vrij Nederland*, *La Vanguardia*, *La Repubblica* en als het moet de *Diário de Notícias* en de *Osservatore Romano*, wij verafschuwen de bêtise van de grote landen die geen andere taal spreken dan die van het eigen land en die ervoor zorgen dat dat in een volgende generatie nog zo zal zijn doordat ze op de televisie en in de bioscopen alle andere talen achter hun eigen taal camoufleren zodat zelfs het geluid van die andere taal verduisterd wordt.”

Een zoektocht naar Europeanen moet ook Kamiel Vanhole voor de geest hebben gestaan toen hij zijn roman *O Heer, waar zijn uw zijstraten?* (2002) schreef. Overigens is ook dit boek gebaseerd op eigen ervaringen. Vanhole was net als Serge van Duijnhoven een van de honderd Europese schrijvers die deelnamen aan de treinreis van Lissabon naar Berlijn, via een grote lus door Rusland. Indertijd bracht Vanhole er verslag over uit in de krant *De Standaard*, achteraf maakte hij uit zijn ervaringen nog deze roman.

Maar Vanholes Europeanen zijn niet de intellectuelen of kunstenaars. In *O Heer, waar zijn uw zijstraten?* is een bont gezelschap bijeengebracht van mensen uit alle mogelijke beroepscategorieën en sociale klassen: loodgieters, bankbedienden, arbeidsrechters, tramconducteurs, schilders, een mengeling van “eenvoudige voyageurs die zich per trein van de Taag naar de Neva zullen laten wiegen, en vandaar naar Berlijn”. De verteller is een gekleurde verstekeling uit Madagaskar, René, die in Lissabon verdacht toevallig met Amber, een Turkse vrouw, in contact komt. Zij wil hem mee aan boord op die treinreis waarop “alle deelnemers over de eenheid en de veelvormigheid van het Europese continent zouden gaan nadenken”. De organisatoren stemmen in, aangezien hij niet veel kosten veroorzaakt. Hij wordt geduld als een buitenstaander, die van buitenaf enige inbreng kan leveren in het nadenken over Europa. “Gewoon al reizende gaan wij dat hopeloos verknipte continent weer eenmaken. Wij zijn stiksel. Wij gaan samen bewijzen dat Europa een realiteit is. Geen godsgeschenk, maar een stukje van de aardklomp waar het na zoveel jaren opnieuw vredevol leven is.” René wordt voorgesteld als de enige persoon zonder verleden, want niet-Europeaan. Zijn grote onschuld verliest hij echter en hij wordt geconfronteerd met het bedrog, het

morele verval en de pijn van Europa. De reis, die de eenmaking moet symboliseren dreigt te eindigen in een totale versplintering. Het ideaal van het verlichte en democratische Europa is dermate belast door het verleden, de steeds weer opduikende oorlog, die van elk persoonlijk verhaal “een zelfportret met littekens” maakt.

EUROPA, DE MYTHE

Zowel Nootboom als Vanhole hebben in hun boeken expliciet over de door Ovidius opgetekende mythe van Europa geschreven. De mythe vertelt hoe Europa, de Fenicische koningsdochter, werd ontvoerd door Zeus, die de gedaante van een witte stier had aangenomen. Hij bracht haar naar Kreta en nam haar tot vrouw. Europa's broer, Kadmos, werd er door zijn vader op uitgestuurd om zijn zus terug te halen, maar hij kon haar niet vinden. In dit verhaal draagt Europa al van het begin af aan een gespletenheid in zich: als de dochter van een Fenicische koning op Kreta terechtkomt, zijn zowel Azië als het oude continent in haar persoon verenigd. In de bundel van Nootboom wordt op dit verhaal niet verder ingegaan, voor Kamiel Vanhole daarentegen was de mythe over de ontvoerde prinses een geschikte start voor een boek dat in 2008 verscheen, *De spoorzoeker. Reizen door het literaire verleden van Europa*. Europa komt in de proloog zelf aan het woord en zij spelt haar naam met de letters uit het Hebreeuwse alfabet: “He Waw Resj Ajin Pe Alef”, maar leidt de betekenis ervan, “wijd, ruim, breed”, uit het Grieks af. Daarmee worden de twee culturele erfgoedstromingen van de Europese cultuur bijeengebracht: het joods-christelijke geloof en de klassieke oudheid, “een tot in Jeruzalem en Athene reikend verleden”. Europa wordt wel compleet gedemythologiseerd en naar het nu gebracht. Onder de titel “Zelfportret met vetrollen” voert ze de lezer naar de huidige discussie over Europa: “Ik lijk dus een verheven idee zonder emotionele uitstraling.”

Vanhole grijpt alleen in de proloog naar de mythe. De rest van de verhalen uit zijn bundel *Spoorzoeker* zijn verslagen van literaire reizen. Opvallend is hoe Vanhole via deze introductie in Europa en zijn cultuur, meteen de taal een centrale plaats toekent. Kadmos, op zoek naar zijn zus Europa, bracht de bewoners van het oude Griekenland, de Beotiërs, het alfabet, “dat was zijn gave aan de wereld. Hij leerde de mensen hun gedachten temmen”. De gevolgen waren niet te overzien. “Want geschriften reizen natuurlijk. Ze wortelen in een verleden en springen de toekomst in. [...] Doordat hij zijn eigen gedachten kon inmaken en ook nog eens die van zijn voorgangers raadplegen, ging hij pas goed zijn eigen betrekkelijkheid inzien. De mens werd mens, zal ik maar zeggen: opgezadeld met een verleden en beseffend dat er niet gek veel nieuws onder de zon was.” De Europese cultuur is een schriftelijke cultuur en dus op het verleden gericht. De gedachte van het oude continent, de melancholie, het Europa dat steeds gebukt gaat onder de last van het verleden, is in de hele bundel aanwezig.

Taal staat natuurlijk ook zo centraal in Vanholes Europaboek, omdat het om een literaire reis door Europa en om het Europa van de literatuur gaat. Vanhole waagt zich echter niet aan typering van dé Europese roman. Terecht, want niet minder dan elders loert hier het gevaar van clichés. Over wie een Europese auteur mag worden genoemd, lijkt zelden discussie te bestaan, over wat hem of haar typeert des te meer. Milan Kundera, een van die onbetwiste Europese schrijvers, probeert al jaren naar de essentie van de Europese roman te peilen. In zijn zevendelige essay *Le Rideau* (2005) betreurt Kundera dat Europa er niet in is geslaagd om zijn literatuur als een historische eenheid op te vatten en hij noemt dit een intellectuele mislukking. In dat essay, in het Nederlands vertaald als *Het doek*, geeft hij zelf een paar aanzetten tot een universele literatuurgeschiedenis die de “reizen” van de roman wereldwijd in kaart tracht te brengen. Een waarschuwing is daarbij geboden, zegt Margot Dijkgraaf in haar recensie van *Het doek*¹: “Wat de mens van de wereld ziet, schrijft Kundera, is een gordijn (...) dat, ‘net als een vrouw die zich haast naar haar eerste afspraakje, al opgemaakt is, gemaskeerd, vooraf geïnterpreteerd’. Het gordijn is opgesierd met legendes, clichébeelden en vorgefabriceerde verhalen over de wereld. De meeste kunstenaars volstaan met het kopiëren en imiteren van de afbeeldingen die ze op dat doek zien, meent Kundera.” Schrijvers die ertoe doen, hadden de moed om dat gordijn aan flarden te scheuren en de lezer een optisch instrument te bieden, dat hem in staat stelt dingen te zien en te begrijpen die hij anders niet had gezien. Het is hetzelfde gevaar dat loert wanneer goedbedoelde Europese literatuurprijzen in een land of taalgebied worden uitgereikt voor boeken die al in die taal vertaald zijn, zoals de Europese literatuurprijs voor het Nederlandse taalgebied of de Prix Cévennes voor het Franse. Die brengen immers het gevaar met zich mee dat er zelden baanbrekend werk wordt bekroond dat een genuanceerd of een verrassend beeld over een natie geeft. Door de behoefte aan goede verkoopcijfers geven uitgevers vaak aan teksten met oude clichés de voorrang: Poolse trauma’s, Scandinavische zwaarmoedigheid, Franse seks, aldus Adam Thorpe.

Ook Koen Peeters’ *Grote Europese roman* (2008) barst van de clichés waarmee Europese toeristen een ander Europees land benaderen. De roman draait rond de bedrijfsmedewerker Robin, die om de markt van de relatiegeschenken een zetje te geven, het hart van Europa moet doorgronden.² Zijn baas, Theo Marchand, zoekt iemand die bekwaam, discreet en tactvol is: “We moeten hem een onderzoeksopdracht geven om het nieuwe Europa in kaart te brengen”, aldus Theo. Wat Robin aan Europa vergaren kan, is een even chaotisch als verzonnen zootje. Van de Roemenen die hij op de markt van Brussel ontmoet, weet hij dat ze trots zijn op “zwarte ooievaars, Brancusi, houten kerken en een zoutmijn in de Karpaten”. In Brussel komen ze kijken hoe Manneken Pis in een Oost-Europees pakje wordt gehesen, alvorens de volksmuziek losbarst en de promotie van streekgerechten begint. “Europa is iets van vlagjes, mutsjes, linten. De

taal van het volk gemengd met de taal van gezagsdragers, en dat gevoed door streekge-rechten en gedoopt met het water van Manneken Pis.” Op zijn typisch ironische manier laat Peeters zijn hoofdpersonage al dan niet imaginair door Europese hoofd-steden rondstruinen. “Europa is een bende trollen die dansen in de nacht”, moet Robin vaststellen, maar het wordt ook ernstig als hij het oorlogsverleden van zijn Joodse baas geleidelijk aan leert kennen en inziet dat in het verhaal over Europa de geschiedenis zich overal opdringt. “Europa is geen kinderspel”, leert Theo hem. “Het is een roman-tische, verwarde droom over een zogenaamd gemeenschappelijk verleden. Het is ook een ernstige geschiedenis, iets triests.” Tegen het einde van het boek heeft die visie op Europa ook Robin doordrongen: “Europa, dat zijn de namen van de doden op onze gezamenlijke kerkhoven.”

Wat Peeters daarnaast nog op een originele manier uitwerkt in zijn roman, is de talendiversiteit van Europa, de kern van de Europese veelvormigheid. Het Engels, onze algemeen erkende lingua franca, wordt in de contacten van Robin en in de managers-wereld ontmaskerd als een gladstrijkend communicatiemiddel, een levenloos omhul-sel, vergelijkbaar met de overal voorkomende kadertjes van Ikea waarin de oude etsen in zijn hotelkamer in Bratislava zijn opgehangen. Daarom gaat Robin op zoek naar anderstalige woorden die hij losweg in zijn Moleskineschriftje verzamelt. Daarin zweven vreemde talen “als vurige tongen in Budapest. Dit schriftje vervangt gewoon mijn internationale paspoort. Vroeger kon je opscheppen met stempels, nu mag je het zelf verzamelen en verzinnen.” Robin gaat uiteindelijk niet op zoek naar een geza-menlijke taal, hij gaat op zoek naar menselijke communicatie. Ook Jana, een van de vele vrouwen die hij onderweg ontmoet, zegt hem dat hij daarin tijd moet investeren. “Misschien moet iemand dat eens opschrijven: hoe mensen elkaar aanspreken om het verhaal te laten voortgaan, elkaar ontmoeten, begroeten, werken, eten, uitgaan, vrijen en al die grote emoties uiten waarvan kunst en biografieën worden gemaakt.”

Peeters kent aan de kennis van een vreemde taal de rol toe die de romanist Jürgen Trabant in zijn opstel *Welke taal voor Europa?* heeft beschreven. Trabant argumenteert dat iedereen in Europa drie talen zou moeten kennen: in de eerste plaats zijn moeder-taal als uitdrukking van een eigen Europese identiteit, ten tweede Engels, want dat is noodzakelijk voor de praktische internationale communicatie. Een derde Europese taal zou ieder zich eigen moeten maken, als puur cultuurgoed. Het leren van een vreemde taal om de Europese andere te begrijpen.

“EUROPA ZAL BELGISCH ZIJN OF NIET ZIJN”

“Het boek is af”, schrijft Peeters met een multatuliaanse knipoog in zijn envoi. “Het is de Grote Europese Roman geworden die tegelijk een klein Brussels boekje is geworden.”. Daarmee haalt hij alle grote pretenties van de titel meteen onderuit. Brussel en Europa hebben veel met elkaar gemeen, niet alleen volgens Peeters, maar ook volgens Vanhole, en volgens Geert van Istendael en wellicht nog volgens vele andere auteurs. Vanzelfsprekend zijn er de Europese instellingen en eurocraten in Brussel, maar het zijn ook de talloze talen en nationaliteiten in Brussel, de hoofdstad van een tweetalig land, die de vergelijking met Europa aansturen. Vanhole beschrijft in *De spoorzoeker* zijn omgang met de gespletenheid van Brussel als met een vrouw met wie hij een verhouding heeft: “Maar net zo goed legden we het weer bij en voelde ik me in Brussel wonen als in een oude sacoché, die aan de ene kant uit stevig Germaans leer was gemaakt en aan de andere kant uit een fijn Romaans slangenvelletje.” Hij besluit: “Soms denk ik: Europa zal Belgisch zijn of niet zijn. Het zal een identiteit koesteren die uit tal van kleinere identiteiten bestaat.” Maar niet alleen Brussel kan voor Europa staan. In de Europese literatuur kunnen vele steden als metafoor voor Europa dienen: het oude Wenen in de dubbelmonarchie, het gespleten Berlijn, Nootboom ziet Europa zelfs weerspiegeld in de Jordaan, met zijn mix van identiteiten en talen, gebouwd op een oud verleden.

Een prangende vraag in de literaire zoektocht naar de kern van Europa is de verhouding van het Europees-zijn en de nationale en regionale literaturen en culturen. “Een grote staat besturen is als een kleine vis bakken”, citeert Vanhole Lao Tse. “Verwaarloos dus het plaatselijke niet.” Een Europese cultuur kan niet zonder die contradicties. “Wij zijn voor regionalisme als dat bedoeld is om iets wezenlijks te bewaren of te bevestigen en ertegen als het tegen de anderen gericht is”, schrijft Nootboom in *De ontvoering van Europa*.

“Wereldliteratuur” had volgens Goethe vooral te maken met literatuur in de ruimste zin van het woord, die bemiddelde tussen de verschillende nationale literaturen, als op een markt waar alle naties hun waren kunnen aanbieden. Die literaturen hoefden niet te verdwijnen of, in Goethes woorden, het is niet zo dat “de naties identiek moeten denken, ze hoeven elkaar slechts waar te nemen, te begrijpen, en als ze niet van elkaar kunnen houden, dan zullen ze elkaar toch op z’n minst moeten leren verdragen”.

Kunnen we een economische en politieke reus als Europa een emotionele dimensie verlenen via de cultuur? Gelijkheid en universalisme, de democratische basiswaarden van de Europese eenwording, botsen steeds met diversiteit, individualisme en verbijzondering, die voor literatuur zo belangrijk zijn. Is het culturele Europa slechts draaglijk als het als utopie blijft bestaan? “Dat de culturele eenheid van Europa niet voor morgen is, is misschien maar goed ook”, concludeerde Felicitas Hoppe na de

reis met de literatuurexpres. “Eenheid is stilstand en verstarring – de dood in glazuur. Het uitzicht vanaf de toren van Babel is uiteindelijk toch veel mooier dan het uitzicht vanaf de begane grond.”

Met dank aan Frederike Vollmer en Anne Wolters voor hun bijdragen aan het werkcollege ‘Europa in de literatuur’ (WWU Münster).

LITERATUUR

- MARGOT DIJKGRAAF, *De pen van Europa. Gesprekken met Europese schrijvers*, Prometheus/NRC Handelsblad, Amsterdam/Rotterdam, 2006.
- HANS MAGNUS ENZENSBERGER, *Sanftes Monster Brüssel oder Die Entmündigung Europas*, Suhrkamp Verlag, Berlijn, 2011.
- ARNOLD HEUMAKERS, “Beweeglijk in heel Europa. Nootbooms P.C. Hooftprijs en de nieuwe wereldliteratuur”, *NRC Handelsblad*, 21 mei 2004.
- MILAN KUNDERA, *Het doek*, Ambo, Baarn, 2005.
- TOM LANOYE, *Fort Europa. Hooglied van versplintering*, Prometheus, Amsterdam, 2005.
- REINJAN MULDER, “Wat is Europa meer dan een verzinsel? Redevoeringen van Cees Nootboom”, *NRC Handelsblad*, 16 juli 1993 (<http://www.nrcboeken.nl/recensie/wat-is-europa-meer-dan-een-verzinsel-redevoeringen-van-kees-nootboom>).
- CEES NOOTEBOOM, *De atlas van Nootboom* (Ed. E. Posthuma de Boer en M. Dijkgraaf), Atlas, Amsterdam/Antwerpen, 2004.
- CEES NOOTEBOOM, *De filosoof zonder ogen. Europese reizen*, Arbeiderspers, Amsterdam, 1997.
- CEES NOOTEBOOM, *Nootbooms Hotel*, Atlas, Amsterdam, 2002.
- CEES NOOTEBOOM, *De ontvoering van Europa*, Atlas, Amsterdam, 1993.
- KOEN PEETERS, *Grote Europese Roman*, Meulenhoff/Manteau, Amsterdam/Antwerpen, 2007.
- GEORGE STEINER, *De idee Europa*, Nexus Instituut, Tilburg, 2004.
- JÜRGEN TRABANT, *Welche Sprache für Europa*, 2005.
- (Zie ook: <http://opus.kobv.de/ubp/volltexte/2006/993/pdf/trabant.pdf>)
- KAMIEL VANHOLE, *O Heer, waar zijn uw zijstraten?*, Meulenhoff, Amsterdam, 2002.
- KAMIEL VANHOLE, *De spoorzoeker. Reizen door het literaire verleden van Europa*, Atlas, Amsterdam/Antwerpen, 2008.
- <http://sergevanduijnhoven.wordpress.com/2009/08/24/de-dood-in-glazuur-schrijvers-treinen-door-europa/>
- <http://weblogs.nrc.nl/expertdiscussies/de-culturele-ambitie-van-europa-debatverslag/>
- DIVERSE AUTEURS, *Overeind in Babel. Talen in Europa*, Ons Erfdeel vzw, Rekkem, 2007.

Noten

- 1 MARGOT DIJKGRAAF, “Europa achter de vitrage. Milan Kundera speurt virtuoos naar de kern van de Europese roman”, *NRC Handelsblad*, 3 juni 2005. Zie ook: www.nrcboeken.nl/recensie/europa-achter-de-vitrage. In deze recensie van Milan Kundera’s *Le rideau* vertaalt Dijkgraaf deze titel nog als *Het gordijn*.
- 2 TOMAS VANHESTE, “Het batige saldo van breekbaar geluk. Over de ernst van Koen Peeters”, *Ons Erfdeel*, jaargang 53 (2010), nummer 4, pp. 98-103.